

מילחמתו הרעיונית וההלכית של הרב אהרון חורין בעד ריפורמה דתית ביהדות

מאת

משה פלאי

אוניברסיטה של טכסס, אוסטין

אחד הפעילים שבין אנשי הריפורמה העברית, שסייע בהפצת רעיון התיקונים בדת, היה ר' אהרון חורין (חאָרין, או חאָרינר), רב אורתודוכסי מבני הדור הישן (נולד ב-1766), שכינה ברבנות בעיר אראד שבהונגריה וגר שם חמישים וחמש שנה. כל אותו זמן היה שרוי במילחמת ריפורמה פרטית משלו, שבשנת 1818 נצטרפה למילחמת הריפורמה של ההשכלה בהקשר עם תיקוני-ההיכל. שלא כרב אורתודוכסי אחר אשר קדם לו במילחמת הריפורמה, ר' שאול ברלין, היתה מילחמתו של ר' אהרון חורין מילחמה גלויה; כתביו נתפרסמו בשמו, והוא חזר על דעותיו בדבר הצורך בתיקונים בכל יצירתו. אם ר' שאול ברלין נרדף על-ידי האורתודוכסים הקנאים, אף על פי שדבריו נתפרסמו בעילום-שם, נקל לתאר כיצד הגיבה היהדות החרדית בהונגריה על דעותיו הכופרניות של הרב חורין, הריפורמטור גלוי-הלב. כתוצאה מן ההתקפות האורתודוכסיות היה חורין אלוץ פעמים אחדות „לחזור-בר" מדברים שכתב ברוח הריפורמה, ולאחר זמן לשוב לעמדתו הקודמת, כשחלפה סכנת האיזמים של רבני הונגריה. בכך ראו רוב החוקרים הפכפכנות, „חוסר אופי" וחוסר „אומץ היפה לאנשי-קרבות".¹ בעובדה שחזרו-בו מתמיכתו בתיקוני-ההיכל – בלחצו של הרב החרדי רבי-ההשפעה ר' משה סופר, החת"ם סופר – הבחינו החוקרים, כי „הביע תיכף-ומיד חרטה והודיע שכל דבריו ב,קנאת האמת' בטלים ומבוטלים".² אפשר להבין לליבם של סופרים חרדים כפריצקר³ וכגריןואלד⁴ אשר ראו בחורין

1. צינברג, תולדות ספרות ישראל (תליאביב: 1959), כרך ה', עמ' 290.

2. שם, עמ' 293.

3. א. פריצקר, ספר העילה (תליאביב: תשי"ז), עמ' 120-123.

4. יקותיאל יהודה גרינוואלד, קורות התורה והאמונה בהונגריה (בודאפשט: הרפ"א), עמ' 43-44: „ר' אהרון חורין עשו [!] אח"כ מעשים נוראים", חורין בופר בכלי; גרינוואלד, היהודים באונגריה (וואן, הונגריה: תרע"ג), ספר ראשון, עמ' 59: „דן אנכי את הגו' במשפט

עוכר ישראל; הם הלכו בעיקבות הרבנים החרדים באלה דברי הברית, שלא שזכו שיבטם מחורין.⁶ אולם אין להבין את החוקרים האחרים, שרובם לא עמדו על מצבו המיוחד של חורין, ואף לא דייקו לקרוא את דבריו. התחיל בכך גרץ בקובעו, כי הוא "אדם שדעתו קלה בעל דברים מרובים והשכלה פחותה נדיעה בינונית בתלמוד, אשר בקוצר דעתו הביע דבר אֵולת אחד שלש פעמים (עברית, אשכנזית ואשכנזית באותיות עבריות)".⁷ אלעזר שולמאן ראה בכתביו "דברי סכלות".⁸ ברנפלד קובע, ובמידה מסויימת הוא צדק בקביעתו, כי ספריו של חורין היו רבי כמות, אך מעוטי איכות.⁹ חורין "לא היה כדאי והגון לאותן הרדיפות", מחליט ברנפלד.¹⁰ אחרים ראו בו אדם "מבוהל".¹¹ יחס חיובי למיפעלו של חורין אפשר למצוא אצל פינגו וזהבי.¹²

אכן, הרדיפות מיוחדת וכישרון סיפורתי מעולה, כדוגמת ר' שאול ברלין, אין למצוא אצל חורין; אין בכתביו הסיעון העברי המצויין וכישרון התיאור של מ. י.

היותר קשה ולא נמצא לו זכות. עמדתו הי' לקעקע את בירת היהדות, הביא מהומה ומשובה בקרב הכנסיה הישראלית. איש אשר בני ביתו יצאו מכלל ישראל אין לתפש עור לו זכות ויפה עשו נדולי ישראל שקראו בקולי קולות הסירו מבית אנשים הללו ולא תטמאו.

5 אלה דברי הברית (אלטנא: תקע"ט), עמ' ק"ב: אין לו יד בש"ס ופוסקים. וחלילה לסמוך על הוראתו. וכן שם, עמ' ט"ז. נכדו של החת"ם סופר, שלמה סופר, בסיפרו חוט המשולש החדש (דראהאביטש, נאליציען; תרס"ח), חלק ראשון, עמ' כ"ו-כ"ז, משתמש בביטויים שנקטו בהם נגד חורין בעת הפולמוס: קנאת האמת - קינת המת', סטרא חורינא'. בכינוי האחרון השתמש החת"ם סופר בשאלותיו שזכו שלו (פ"ה, צ"ג, קצ"ג) - לפי ספר המעילה, עמ' 133), שם גם כניה: חורינאר (נאר, באדיש, טיפש), וכן: אהרן קארין ראבינער, ר"ת אהר' (ליקוטי שו"ת חת"ם סופר, פ"ו, סי' צ"ד, לפי פאהן, פרקי השכלה, כתבי ראובן פאהן, ח"ב נסטיסלבוך: תרצ"ז, עמ' 195). ברוך הלוי עפשטיין, בסקור ברוך (ווילנא: חרפ"ח), עמ' 1300, מוסר, שכינו את "קנאת האמת" של חורין - קנת האמת'.

6 גרץ, דברי ימי היהודים, ח"ט, עמ' 278-279. פאהן, בסיפרו הנזכר, עמ' 195, מוסר, שחורין לא כתב גרמנית לשם פירסום, ושהתרגומים נעשו בידי אחרים. הצנוור ליב הרצפלד, אוהד הריפורמה, תרגם את דבר בעתו לגרמנית. עיין Leopold Löw, *Gesammelte Schriften* (Szegedin: 1890) II, p. 293. לפי ליאופולד ליב, הביוגראף של חורין, למד אהרון חורין קרוא וכתוב גרמנית בניגל 16 בהיותו בפראג (שם, עמ' 254).

7 א. שולמאן, ממקור ישראל (ברדיטשוב: תרנ"ג), ח"ב, עמ' 109, בהערה.
8 ש. ברנפלד, תולדות הריפורמציון הדתית (ווארשא: תרס"ה), ח"א, עמ' 77.
9 שם, שם.

10 י. קלונר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה (ירושלים: 1960), מהרורה ג', ח"א, עמ' 282, בהערה; צינברג, בסיפרו, עמ' 291.

11 ש. י. פיין, כנסת ישראל (ווארשא: תרמ"ז), ח"א, עמ' 78-79.
12 י. צ. זהבי, תנועת ההתבוללות בישראל (תלאביב: תש"ג), עמ' 29. למען האמת צריך להדגיש, שמלחמתו של חורין לא היתה שלילית בלבד. הוא נלחם גם בער ערכים חיוביים לתקנת האומה: בער עבורת ארמה ומלאכות נדבר בעתו, עמ' 58, ברדיטשוו זו הוא הראשון בספרות העברית החדשה. הוא קדם לפרל, ארטור, דיביל ולטרס, שהטיפו אח"כ לרעיון זה'.

[ג] מלחמת הרב אהרון חורין בעד ריפורמה דתית ביהדות סה

ברסלוי וליברמן. מלחמת הריפורמה של חורין חסרה לחלוחית והצטמצמות של סופר ברוך-כישרון או אביר זוהר בשיריון הקשקשים אשר לו. כי חורין היה חייל אפור מן השורה, אשר לחם את המלחמה האפורה בכל ליבו, מתוך אמונה כנה, כי האמת כולה שלו. מלחמתו הייתה קשה כיוון שחשף עצמו לעיני האוייב החזק ממנו, ועל-כן גאלץ להיסוג לעמדות-מגן כצעד טאקטי מחושב וברור. באפשרות ראשונה שב לעמדתו הראשונה – ושוב באופן גלוי, בפומבי – והמשיך את מלחמתו. הבחנתו של ברנפלד, שחורין לא היה ראוי לרדיפות הרבנים, יש בה משום זילזול במלחמת-הריפורמה של חורין, שהרבנים לא היו נכונים להסתכן בו; הם הכירו בסכנה הצפויה להם מרב אורתודוקסי הממטיר הַתְּרִים – על סמך ההלכה היהודית הקבועה – לכל עבר. כי מלחמת-הריפורמה של ר' אהרון חורין הייתה מתקדמת ביותר – עוד יותר משל ר' שאול ברלין – בררישותיה, כפי שנראה בהמשך.

מייד לאחר פירסום הַתְּרִיו של ר' אהרון חורין בנוגה הצדק¹³ הטילו עליו רבני הונגריה לחץ חזק שיחזור בו בפומבי מדבריו.¹⁴ קרוב לוודאי, שלא הייתה לחורין כל ברירה – כבמיקרה הקודם בו נסוג מעמדתו בלחץ הרבנים¹⁵ – אלא למלא את פקודתם בצורה, אשר תשביע את רצונם, ואף תאפשר לו לאתר עבור הסכנה להסביר את נסיגתו זו. הוא שלח מיכתב אל הרבנים ההונגריים, שבו הוא מסכים עם פסק-דינם של רבני האמבורג, שאין לשנות שום מינהג ממינהגי קדמונינו ז"ל, "הן בנוסחאות התפלה וקריאת התורה והפטורות, והן בשאר המנהגים, אם לא באסיפת כל חכמי הדור... וברשיון מלכים אדירים". בחלק זה של מיכתבו חורין אינו בא לבטל את התיקונים, אלא לומר שהרשות לתיקונים מסורה אך ורק בידי כל חכמי הדור, ועוד, שיש לשאול לרשינם של המלכים והרשות האזרחית; ואין אלה כ"אם דיברי הסחה, שנועדו לרמוז, כי דרכו של חורין שונה משל הרבנים האורתודוקסיים אשר אינם מסכימים כלל לתיקונים ואפילו באסיפת כל חכמי הדור. בחלקה השני של תשובתו אומר חורין, כי שמע על קיצור התפילה, שלא ידע עליו

13. קנאת האמת, ספר נוגה הצדק (דסאו: 1818), עמ' יד-כ"ו, לענין תפילה גם בגרמניה. נגינה בעונב בשבת, ביזול תפילה בלחש וקה"ת בלא נינון הטעמים.

14. גרינוואלד, לפנות ישראל באונגריא (דעווא, רומניה: 1929), עמ' י'-יא.

15. לאחר פירסום עמק השוה ב-1803 איימו עליו הרבנים האורתודוקסיים ב... גילוח זקנו אם לא יחזירו מדבריו. ראה על כך בהמשך.

קודם לכן,¹⁶ וכן לא ידע על השינויים בנוסח התפילה והשמטת תפילות הגאולה.¹⁷ „אני קורא עלי והמכשלה הזאת תחת ידיך. על כן אומר אני ברבים: שכל דברי באגרת קנאת האמת בטלים ומבוטלים. ובר מן דין לא אדון אני בדבר ולהורות. וחכמי ישראל גאוני הזמן להם המשפט, ודעתי נגד דעתם כאין ואפס נחשבו.”¹⁸ הרב חורין חודרבו במעין תנאי, שהמכשלה הזאת באה בגללו; אולם הוא עדיין מחזיק בדבריו, שהרי הוא אומר „ודעתי נגד דעתם כאין ואפס נחשבו”. אין הוא מבטל את דבריו לחלוטין. הוא רומז למצבו המיוחד ב„סדר” שהוא מביא בשולי המיכתב, החבוי ונראה תמים לכאורה, בלא משמעות מיוחדת: „לסדר מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו עולותיך ואת שלמיך.”¹⁸ ב„סדר” זה רמזים שני דברים: יש כאן ענין של הקרבת קורבן, שכופין אותו עד שיאמר רוצה אני; וכן הקרבת קורבן שלמים, קורבן-שלמים, כדי להשכין שלום. בין כך ובין כך, יצאו הרבנים האורתודוקסיים בקריאת-ניצחון. החת”ם סופר קובע, כי חורין „ראה כי שגג וחטא”; המוציאים לאור מעירים, כי הרב חורין „הודה וכפף ראשו לפני חכמי הדור.”¹⁹

לא עברו חודשים אחדים וחורין מודיע בסיפרו דבר בעתו, כי „יש בכאן טעות סופר”, היינו, טעות בידי של החת”ם סופר. באותו חלק של המיכתב שלא פירסם החת”ם סופר, מסביר חורין, „ברדתי הדברים בטעמים על מה נשענתי והסכמתי לפרסם ההיתר, ושההיתר ברור אין בו ספק, ורק אם אמת הדבר שע”י הוראתי תהי המכשלה הזאת שכתבו אמרתי שדברי בטלים ומבוטלים.”²⁰ החת”ם סופר עשה, איפוא, מעשה אשר לא ייעשה; הוא השמיט מתוך דבריו של חורין את החלק שבו הוא מצדיק את התרי התיקונים שלו בנוגה הצדק באמתלה כי „השיב המורה דאראד באורך שלא לצורך.”²¹

¹⁶ נונה הצדק נתפרסם למעשה ככתביהגנה על התיקונים בברלין, שהיו מתונים יותר. אולם סמיכות הוצאתו לאור לפתיחת ההיכל הריפורמי בהאמבורג קישרה את הספר עם התיקונים מדחיקיהלכת בסידרי התפילה וסידרי ביתהכנסת בהיכל החדש.

¹⁷ הושמטו בקשות הגאולה מבחינה מעשית, אך זכר ציון לא הושמט. פירוט התפילות מובא בסיפרו של ברנפלד תולדות הריפורמציון הדתית, נספח ב', עמ' 247-253.

¹⁸ מיכתבו זה של הרב חורין בא באלה דברי הברית, עמ' צ"ח. המובאה האחרונה מודגשת במקור באותיות גדולות.

¹⁹ אלה דברי הברית, עמ' צ"ח. מודגש במקור באותיות גדולות. הסדר עולה כמניין

1819.

²⁰ שם, עמ' צ"ז.

²¹ אהרן חאריגר, דבר בעתו (וויין: 1820), עמ' 53. ההדגשה שלי, וכן להלן.

²² אלה דברי הברית, עמ' צ"ז.

כל ההאשמות שֶׁתלו בחורין החוקרים השונים שהיה הפכפך ושיניגה את דעתו נובעות בחלקן מכך שהערים החת"ם סופר שלא לפרסם אותם דברים במכתבו של חורין אשר לא היו לפי רוחו, וכך נוצר הרושם המוטעה, שהרב הריפורמטור חזר לגמרי מהסכמתו לתיקונים. ולא הוא.

פעולתו הסיפרותית של חורין למען הריפורמה התחילה בשילהי המאה ה"ח. בספרו הקטן, אמרי נועם, שיצא לאור ב-1798, כבר אפשר למצוא גילויים ברורים של מחשבה ריפורמית תוססת בראשיתה. יש להניח, שחורין לא הכיר באותו פרק זמן את הסיפרות הריפורמית היהודית שנתפרסמה בראשית שנות התישעים אלא מפי השמועה,²² וספק אם ידע ממקור ראשון או אפילו מישני את כיתביהם של מבקרי-הדת האירופיים. הריפורמה של חורין כולה ילידת-בית היא; ההוכחות אשר הוא מביא לחיזוק עמדתו – מעולם הפוסקים וההלכה היהודית הן. רק פה ושם מתגבים רמזים על ביקורת-המיקרא, שאין בהם להעיד על ידיעה מקיפה בנושא, אלא על התמצאות שיטחית על יסוד שמועות כלליות, שגם הגיעו לאחזני יהודים חרדים אחרים באראד ההונגרית.²³

גם ריפורמטור זה מתחיל את מישנתו בהדגשת התבונה על-פני האותוריטה הדתית, אולם הוא נבדל מחבריו לריפורמה העברית בשנים הללו, כשהוא מסיק מסקנה מעשית ביותר מהנחתו היסודית הזאת. חורין קובע בראשית דבריו, כי חוכמת המחוקק הישראלי „כְּנֹגָה . . . לתת לכל דור ודור חלקם בחידושי התורה שיתגלה ענן [עניין] מיוחד בזמן מיוחד כמו שאחז"ל במ"ד מעת היותה שם אני אמר ישעי' מיום שנתנה תורה בסיני שם הייתי וקבלתי את הנבואה הזאת . . . ולא כל הנביאים בלבד קבלו נבואתן בסיני אל[אלא] כל החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני".²⁴ אולם חורין אינו מגביל את מסקנתו ל„חידושי התורה" בלבד:

מההנחה הקודמת יחוייב כל איש ואיש מבין עם תלמוד אשר זכה לראות חכמת תה"ק בעין שכלו ולחדש בה דבר שלא יהי נוהג בצרות עין אבל יפיץ מעיינותיו

²² מנעו של חורין עם הריפורמה הגרמנית לא נוצר אלא עם שהתלוע פולמוס ההיכל.
²³ אהרון חורין, ספר עסק השוה, ח"א (פראג: תקס"ג), בפרק, ראש אמנה, דף ל"ט, ע"א.
²⁴ אהרן חארנר, מאמר אמרי נועם (פראג: תקנ"ח), דף ב', ע"ב.

חוצה מנוגה נגדו ילכו רבים בעמוד נר ותורה אור לישירים להאיר לפניהם ואולי האיש המחדש וע"פ סדר זמנו הוא לבדו מוכן ע"פ סוד החכמי' העליונה שנעלמו נתיבותי' מבני אדם לחדש הדין ההוא ולולי פלפולו אין דרך אחר שיתגלה דבר זה. והוא א"כ עץ פלילי למנוע טוב.²⁵

החידושים האמורים הם חידושים בהלכה, המסורים בידי כל יהודי שזכה לראות חכמת תה"ק בעין שכל"ר. חורין רומז בזה על דמות המשכיל האדוק, שאוליי הוא גועד על-פי "סוד החכמי' (החכמה - ?) העליונה שנעלמו נתיבותי' מבני אדם" לתקן תיקונים בדת. ההלכה היהודית אינה קבועה ועומדת, לפי חורין, אלא היא משתנית בידי אדם - רעיון שהוא עתיד לפתחו בהמשך פעולתו הריפורמית. כל זאת הוא אומר כדי להצדיק עצמו בהקטר שפסק בעניין אכילת דג מסויים. זה היה מעשה הריפורמה הראשון של חורין. אולם גם בדיפורמה זו סמך חורין על דעת גדולים ממנו; הוא מביא כהוכחה מיכתב שיש לו מר' יחזקאל לנדא, בעל נודע ביהודה, אשר אף הוא התיר אכילת אותו דג. במהלך הוויכוח פירסם חורין סיפרון נוסף כעבור שנה בשם שר' ין קשקשים,²⁶ בו נסתבר, כי אף שהשואל פירש בשם הדג,²⁷ בדיברי ר' יחזקאל לא נזכר השם כלל.²⁸ הרבנים הזדרזו להכריז בתוקף על האיסור, אולם חורין עמד על שלו, ותלה עצמו ברמ"א, "שאם כבר חלה הוראת המתיר ומכ"ש בשכבר נעשה מעשה ע"פ הוראתו אין חבירו רשאי לאסור מכה שיקול הדעת".²⁹

בעמק השוה, שיצא ב-1803, כבר ניכרים עיקרי מישנתו הריפורמית של חורין. שאיפתו, המתבטאת במבוא, להתאים את דת ישראל עם השכל.³⁰ אחת

²⁵ שם, שם.

²⁶ שר' ין נכתב בתנ"ך גם בכתיב חסר - שר' ין; אולם בסמיכות עם קשקשים המלה מופיעה בכתיב מלא - שר' ין קשקשים' (שמואל א', 17, 5). אפשר שרצה חורין לרמז בשם, כי הקשקשים [=הדג] שר' ין [=מותר ין], או על מילחמתהמנן שלו נגד מתנגדי ההתד, כפי שהוא-עצמו כותב: שר' ין קשקשים אשר בצדק לבשתי בצאתי חלוץ באזור אטונה על שועל למלחמה מלחמת מצוה וחובה על דבר אשר שלח ירו לחבל כרם חמד חלל ושחת' (שר' ין קשקשים [פראג: 1799], בשער).

²⁷ שם, דף נ', ע"א: "שאלת השואל היתה על ב' מיני' הנקראי' בלא [בלשון אשכנז] שטריל... וטי"ק".

²⁸ שם, שם. חורין טוען שכונת ר' יחזקאל לנדא לבטח הייתה לדג זה, כי הרי לא בא להתיר את המותר, אלא על המינים שהם באמת טמאים מפני שאין להם קשקשים".

²⁹ שם, דף ר', ע"א. אופייני לצר המעשי של הריפורמה של חורין, שקנה ליטרות אחרות של אותו דג אסור והביאו לביתו... (אמר ינועם, דף ה'). על פרטי הוויכוח עיין: Solomon B. Freehof, *The Responsa Literature* (Philadelphia: 1955), pp. 161-166.

³⁰ עמק השוה, במבוא (לפני ההקדמה), עמ' 4, לפי מיסופרי.

המסקנות המעשיות היא, שהתורה „לא השגיחה רק על התקון הכולל על הרוב, ואם לפעמים בזמן מן הזמנים לא יספיק התקון הכולל, אשר נמנע [מן הנמנע] שישקיף כל המקריים החלקים, מסרה התורה לחכמי זמן וזמן לתקן הפרטים“. בכמה דברים ניתנה הרשות לחכמי הזמן לפרש את כוונת התורה, אך לא לחלוק עליה; פרשנותם תיעשה על-פי ייג מידות שהתורה נדרשת בהן.³¹ עולם-התיקונים של חורין הוא עדיין במיסגרת הדת האורתודוקסית; הוא יוצא בדיברי התקפה חריפים נגד הדאיסטים היהודיים שביקשו לבטל את כל המיצוות המעשיות בדת ישראל,³² נגד ביקורת-המיקרא,³³ ונגד הפראנקיסטים.³⁴ אע"פ שהתיד לחכמי הזמן לתקן פרטים, אין הוא משתעשע, כאחדים מן המשכילים, בעניין המיצוות הבטלות לעתיד לבוא; לסברתו המדובר לאחזר מיתת האדם, „אבל כל זמן שיעמוד העולם ויהיו נמצאים אנשים ממין האדם בעולם דברי התורה הזאת לא ימושו מפינו“.³⁵ כן אין לשנות דבר בברכות שבתפילה³⁶. . . כעבור חמש-עשרה שנה, דברים אחרים בפיו.

על דעותיו „הריפורמיסטיות“ הראשונות שקל למטרפסיה; הוא נקרא ליתן את הדין בפני חבר רבנים, שאימו עליו בגילוח זקנו אם לא יאות לקבל עליו את הדין.³⁷ בדלית ברירה קיבל את גור-הדין, שסיפרו טעון גניזה. הרדיפות נגדו נמשכו, והוא פנה אל השילטונות לשפוט בינו ובין הרבנים. ב-1806 בוטל פסק-הדין של הרבנים.³⁸ הקרע הגלוי הזה בינו ובין הרבנים האורתודוקסיים לא נתאחה גם כעבור שנים. עד

³¹ שם, בפרק. ראש אמנה, דף ל"ז, ע"א.

³² שם, דף ל"ז, ע"ב-ל"ח, ע"א: „כי אם יחשב שרי לו בעיני המושכל נקל לו לפול בבור שחח לפרוק ממנו עול מצות בכללו, ויאמר רי בעיני המושכלת ח'ו, והוא דעה בטלה, כי תקון הגוף לא יומשך רק בעבורת המצות ממשי“.

³³ שם, דף ל"ט, ע"א: „המחדשים פרושים חולקים על קבלתנו, אך שקר נחלו ואין בהם מועיל אבל גרעון וחסרון ומעות שאין לתקן“.

³⁴ שם, שם: „האנשים האלה אשר מבקשים לחדש דת חרש, לא כתורתנו, ולא כתורת העמים שוכני איראפא“.

³⁵ שם, שם.

³⁶ שם, בהקדמה לפרק. דירת אהרן, דף נ"ה, ע"ב.

³⁷ על השאלה אם נכון הדבר, עיין: מאמרו של ברנפלד בכנסת ישראל, נ', עמ' 91-94; גרינוואלד, בהיהודים באונגריא, עמ' 63, קורא לדבריו של ברנפלד שקר; שולמאן, ממקור ישראל, ח"ב, עמ' 109, גם הוא מספר על האיום בגילוח; פין, כנסת ישראל, ח"א, עמ' 78, אומר: „הרא"ח מראנה מדבר שלא ישלחו בו יד קבל עליו את הדין“; ראה דיברי חורין עצמו בכרם חמד, שנה ב' (1836), מיכתב י"א, עמ' 104-104. ועוד עיין בביוראפיה של Leopold Löw, בחלק השני של כתביו, עמ' 278.

³⁸ פין, כנסת ישראל, ח"א, עמ' 78.

אשר נתבקש חורין על-ידי ליברמן לחוות דעתו על תיקוני-הדת בברלין, היה הרב המתקן מעורב בסיכסוכים מקומיים בקשר עם תיקונים שתיקן חורין בקהילתו: „לעגו על שבטלתי הרעש והשערודה בשעת קריאת מגלת אסתר, רעשו עלי על אשר הנהגתי בני עירי להעמיד החופה בבה"כ מול ארך הקודש, צעקו עלי על תקנת אמירת הקנות בט"ב על הסדר". על כל „הריפורמה" הזאת „נאספו עלי נכים כאלו עברתי חוק הפרתי ברית ח"ר".³⁹ תיקונים אלה שלו, וכן כל דבריו אשר פירסם ב„קנאת האמת" (בנוגה הצדק) – מסביר חורין בסיפרו דבר בעתו, הכתוב עברית, גרמנית ויהודית-גרמנית, ואשר הופיע ב-1820 – לא זו בלבד שאין בהם אפילו חשש של איסור, „הלוא הוא לפי צורך הזמן... להחזיק בדק הבית ולהשיב עטרת כבוד בית התפלה לאיתנה".⁴⁰ כדוגמת שאר המתקנים העבריים יוצא חורין בהתקפה חריפה נגד סידרי-התפילה המכוערים של בית-הכנסת הישן.⁴¹ ורואה בהם את הסיבה להתרחקות ההמונים מן הדת ומעבודת-האלוהים.⁴² חורין מאשים בכול את הרבנים הקנאים, אשר „לא ישימו לב על תקנת הכלל וברגליהם תעכסנה הַרְגֵל הישן אשר פג טעמו וריחו נמר ברבות העתים, וכל דבר חדש ימאסו מבלי בחון אותו הטוב הוא אם רע".⁴³ הם מקפידים על כל מינהג פעוט „שאינו לו... גניעה בדת (דרך משל שמגלח זקנו בימי העומר) מכריזים עליו שהוא עובר על דת וע"ז ידיחו אותם לגמרי ח"ר".⁴⁴ הרבנים כופים את המינהגים הבלתי-חשובים על העם, דבר שאפילו לבית-דין הגדול אסור לעשות, תחת למשוך את ההמונים אליהם על-ידי „נועם נאומם ובמתק שפתותיהם".⁴⁵ היה עליהם לגדור את הפרצות שנבעו בדת על-ידי תיקונים של קולה, כדי לקרב אותם שרחקו מן היהדות, ולא להוסיף ולהרבות גורות וחומרות. כאן קובע חורין, שכדי להחזיר את התועים למוטב „מצוה לפרסם דברים המותרים אפילו בדבר שנהגו בו איסור".⁴⁶

³⁹ דבר בעתו, עמ' 30.

⁴⁰ שם, עמ' 23.

⁴¹ שם, עמ' 23–24; שנוהגים בו שיחה וקלות ראש... כל אחד בונה במה לעצמו, זה בונה זה סותר זה מקדים זה מאחר זה גנוחי גנח וילולו יליל כאב [כאוב] מארץ קולו". השפעתו של מאיר ישראל ברסלוי (הרב נוקמת נקם בדין) על חורין ניכרת בדברים אלה.

⁴² שם, עמ' 26.

⁴³ שם, עמ' 29.

⁴⁴ שם, עמ' 56.

⁴⁵ שם, שם.

⁴⁶ שם, עמ' 28.

בדברים אלה ניתן למצוא את המפתח הפסיכולוגי להבנת אישיותו של ריפורמטור זה, שמאורתודוכסייה עבר לריפורמה, במילחמה שנמשכה כל חייו. ריפורמטור זה מצא צד הֶתֶר להתיר דברים אסורים כדי להתקרב אל אותם שנתרחקו מן היהדות, מתוך מטרה לקרב אותם אל הפולחן החדש, המשופר. כך הוא מכריז בפנייתו אל הרבנים בסוף סיפורו:

אתם מורי ישראל ראשי ישרון! אשר בתוך נתנכם ה'. עמדו וקומו לְדַבֵּר שלום אל עם בני ישראל ואל חסידיו וְיֵרֵאוּ באמת. בגדר הישן, הפְּרָצָה מְרוּבָה על העומד. יען אותם שחשבו לעמוד בפרץ, לא שמו לב לַמִּשְׁחָל ר"פ [ראש פרק] מי שהחשיך [שבת, פרק כ"ד]. תניא רבי אליעזר אומר בו ביום גִּדְּשׁוּ סָאָה (פי' רש"י ביום שעלו לעליית חנוניה בן חזקיה וגזרו ח"י דברים וכו'). [ברש"י, שם, נאמר: י"ח דבר, שהוא הביטוי המקובל בנדון]. אותו היום הרבני סייג לתורה במדה גדושה יפה מדדו, להרבות גדר בישראל) רבי יהושע אומר בו ביום מחקו סאה (פרש"י במדה מחוקה מדדו בו ביום, שהרבו לגזור יותר מדאי ואין יכולין לעמוד בגורתן, ומתוך כך עוברין על דברי תורה נמצא[ת] מְדַתֵּם מחוקה מטפיפתה, וטוב היה להם להיות מְדַתֵּם טפופה, ולא תבוא לידי מחק מרוב גדישתה [במקור: גודשה] עכ"ל)... חכמי הדור!... הגיע העת ליסד בציון אבן בוחן פנת יקרת, מוסד מוסד במשפט לקו וצדקה למשקולת לפי צורך הזמן והמקום והדור... שימו לבבכם לתקן תקנות לכלל האומה, להשיב נדחי ישראל ולכנסם אל העדר שלא ירחו מנתיבות התורה.⁴⁷

בדברים אלה כבר רומז חורין על הפיתרון שיציע כעבור שש שנים באגרת אל אסף: כינוס סנהדרין שתתקן תקנות לפי צורך הזמן והמקום. הרעיון אינו חדש בסיפורת הריפורמה העברית; השמיעו לראשונה מגדל ברסלוי ב-1790. כן אין כל חדש בטענה, שריבוי הגזירות והדינים הביא לפריקת העול; המחדשים כבר חזרו והשמיעו טענה זאת קודם לכן. אולם ההשוואה ל"י"ח דבר" היא מקורית, ויש בה משום התקפת האורתודוכסייה בנישקה שלה. "י"ח דבר" זכה, כידוע, גם לטיפולו הפיזיטרי-פולמי רב-העוצמה של יל"ג ("בין שני אריות"). כן נרמזת כאן הטענה הדיפורמית, שהחידושים נועדו לשפץ ולשפר את פני היהדות, כדי שתהיה מושכת את אלה שרחקו מעליה.

משנוצר המגע עם חוגי ההשכלה שנטו לריפורמה, החל חורין להתבטא ברוחה של ההשכלה ודרישותיה. ברוח ההשכלה הוא גם קובע, כי השמות „גוי, נוכרי ועכר” אינם אמורים על האומות שבזמנם, כיוון שהן מאמינות „במציות אלהי[ות], ביכלתן, והשגחתן, ובתורה מן השמים, בהשארת הנפש, בגמול השכר הטוב, והעונש הרע”⁴⁸. כדרכו בקודש, אין חורין בא לבטא דעיונות משכיליים גדידא; כל דעיונותיו לובשים בסופו של דבר מעטה הלכי ריפורמי; וכך מתוך ההנחה הזאת הוא מסיק שאין לשונאם, שהרי הם בכלל „לא תשנא את אחיך בלבבך”. יתר על כן, „גראה ברור שהאזהרה ובחוקותיהם לא תלכו (ויקרא י”ח ג’) אין לה ענין עם תקות העמים האלה”⁴⁹. כעבור עשר שנים יפתח חורין רעיון זה ויקבע, שהתורה ניתנה לכל האנושות, וכי היא עומדת במרכז כל הדתות הנגלות, הפוזיטיביות. כפי שנראה בהמשך. ביטול הכלל ההלכי של „ובחוקותיהם לא תלכו” מקדם בצעד נוסף את הגישה הריפורמיסטית להלכה היהודית. דבני איטליה – שותפיו לדעה של חורין בנוגה הצדק – צימצמו את הלימוד ההלכי של פסוק זה⁵⁰ ואילו ר’ אהרון חורין בא לבטלו מכול וכול.

אכן היה סיפרו זה דבר בעיתו לגבי המשכילים המחדשים. הם ראו בחורין את נושא דברם, הלוחם האמיץ ברבנים המשמרים בעד שינוי הפולחן הדתי. ישראל יעקבסון, אבי הריפורמה המעשית בגרמניה, הכיר בחשיבות פעולתו והוקירה, ופרץ בר מפדאג פירסם שבחים על הרב המתקן.⁵¹ גם השילטונות האזרחיים ראו בו כרשות, ופנו אליו בשנת 1821 בשאלה על המינהגים והתקנות היהודיים אשר לא תוכל הממשלה (בבאדן) לשנותם מבלי הסכמת הרבנים.⁵² את תשובתו הרחיב חורין וכללה בסיפרו אגרת אל אסף.⁵³ אך גם החרדים לא חבקו ידיהם למיקרא דיברי „הסטרא

48 שם, עמ' 19.

49 שם, עמ' 6.

50 נוגה הצדק, עמ' נ"ד.

51 פאהן, פרקי השכלה, עמ' 195. בר – מן המחדשים בפראנ; עיון שם, עמ' 148–154.

52 פין, כנסת ישראל, ח"א, עמ' 79.

53 אהרון חארינער, אגרת אל אסף... אדער זענדרשיבען איינעס אפריקאנישען רבי אן זיינען קאללענען אין אייראפא (פראנ: 1826). שם הספר, כפי שהוא מופיע בשער העברי הוא „אגרת אל אסף”. אולם חורין קורא לו בכל כתביו „אגרת אל אסף”. החתימה בשולי הספר, של הרב האפריקאי, מעירה על כך: „הכותב פה אלזיירא... אל אסף נ' הרון ס"ט" (שם, דף ל"ה, ע"ב). בספר זה הולך חורין בעיקבות המשכילים העבריים שניסו לעזרתם, סופרים בני העדה הספרדית ממקומות מרוחקים. ייתכן, שהשם אסף בא לרמוז על הצעותיו של חורין שהרבנים יתאספו כדי לערוך תיקונים בדת (שם, דף ל"ב, ע"ב).

חורינא"; רייניץ, בלהט החרב, שיצא מייד לאחר דבר בעתו, תוקף את חורין על שהוא "נותן יד לפושעים" ונושא ידו כנגד ד', ומצדד במיעוט התפילה.⁵⁴ באגרת אל אסף, בחלק העברי, מוסיף חורין להתקיף את הרבנים, שבמקום אחד הוא מכנה אותם "יושבי על מדון",⁵⁵ על אשר הם סומכים ידיהם על "הצרעת הנושנת" של הסדרים שאינם יאים לבית-האלוהים, ועל שהינם ממשיכים להדגיש את המיצוות הטפלות על-פני העיקריות.⁵⁶ אחר כך עובר חורין להתקיף את הרבנים החסידים ואת האמונות התפלות הרווחות בכת החסידית.⁵⁷ ברם חורין בא בספר זה לחדש תיקון נוסף במערכת הריפורמה שלו, והוא אינו נוגש להציגו עד אשר הציע את המצע הרגיל תחילה: התקפת הרבנים כנורמים למצב הדתי הירוד. חורין היה הראשון שצייד בתפילה בגילוי-ראש. הוא עושה זאת בטאקטיקה מעניינת-המלמדתנו על אופני הלחימה של הריפורמה העברית-שיש בה דימוין לדרכי-כתיבתו של ר' שאול ברלין ב"מצפה יקתאל" ובבשמים ראש. אם יבוא להתיר תפילה בגילוי-ראש, הרי ככופר ייחשב על-אתר. ועל-כן הוא בא בטענה "אורתודוכסית" ערמומית ביותר: הנחת תפילין כפי שהיא נוהגת אינה כהילכתה, ורוב ישראל מבדכים אפוא ברכה לבטלה. תפילין-של-ראש, קובע חורין, יש להניח מתחילת עיקר השיער ולמעלה, "ובודאי טוב ויפה שלא להניחה כלל, משיניחה שלא כמצותה".⁵⁸ הרי לפנינו יהודי מקפיד בדיקדוקי מיצוות... מייד אחד כך מסביר חורין, כי חז"ל ייסדו את ההלכות והתקנות בענייני בית-הכנסת כדי ליצור יראת-כבוד בליבו של האדם על-ידי הפעולות החיצוניות.⁵⁹ אולם חז"ל תיקנו תקנותיהם בהיותם בתוך תרבות השונה מאותה שבה נמצאים היהודים האירופיים, ומה שבארצות המזרח נחשב כגילוי של כבוד-כיסוי הראש לפני מלך בשר ודם-באירופה אינו כך, כ-אם היפוכו: גילוי-ראש הוא אות של יראת-כבוד. אילו היו החכמים בני אירופה, היו קובעים את ההלכה, "שלא ללכת ד"א באויר הקרקע, ושלא להזכיר שם שמים כ"א בראש מגול"ה".⁶⁰ בדברים אלה יש הדים

⁵⁴ ליב רייניץ, בלהט החרב (ווינה: 1820), דף כ"ט, ע"ב-דף ל', ע"א.

⁵⁵ אגרת אל אסף, בחלק העברי, דף ט"ו, ע"ב. ברור שאין כאן טעות דפוס כל עיקר, כ-אם טעות מחושבת: שאלתי את הרבנים יושבי על מדון ודון הנועבה הזאת.

⁵⁶ שם, דף י"ד. ע"ב-ט"ו, ע"ב; ג', ע"א-ע"ב; ח'-י'.

⁵⁷ שם, דף י"ב-י"ג.

⁵⁸ שם, דף ט"ז, ע"א. ⁵⁹ שם, דף י"ז, ע"ב.

⁶⁰ שם, דף כ"ב, ע"א-כ"ג, ע"א.

להשקפתו של הגרמני זמלר, איש ביקורת-המיקרא, שהחוק היהודי הוא גילוי לוקאלי של דת לוקאלית הכבולה לזמנה.⁶¹ אין זה מן הגמנע שבתקופת יצירתו האחרונה, בשנות העשרים והשלשים, כבר גילה חורין את הסיפרות הדאיסטית האירופית, ואפשר שמע עליה מפלי שני, כי גם חלקו הגרמני של הספר אגרת אל אסף מעיד על השפעה דאיסטית, דבר שלא ציין את כתביו הראשונים, כאמור לעיל. חורין מפקיע את כל קדושתה של מסורת חז"ל: «כי לא מחשבותיהם כמחשבותינו, וכרחוק מורח ממערב רחקו דרכיהם מדרכינו».⁶² ועל-כן יש לתקן, שבאירופה היהודים יתפללו בבית-הכנסת בגילוי-ראש, כדי לעורר בהם יראת-כבוד ויראת-שמים.⁶³ ואין לחוש מטעם «ובחוקותיהם» כפי שכבר פסק הרמ"א,⁶⁴ ולא זו בלבד אלא גם «מותר לברך ולהזכיר שם ומלכות בגלוי הראש».⁶⁵ משסיים דיונו הריפורמי, מגלה הוא את «קלפיר» לעניין הנחת התפילין: «וכגדר המצוה שגוררת מצוה, תהי לכם בזאת [תפילה בגילוי-ראש] תקנה שתקבלו עול מלכות שמים בהנחת תפילין של ראש כתקנה להניחה במקומה בגובה הראש, אשר אי אפשר לכם לעשות כזאת כל זמן שלא תסירו את הכובע מעל ראשיכם».⁶⁶ תיקון זה, לפי דעתו של חורין, ישיב עטרת בית-האלוהים למקומה הראשון.⁶⁷ חורין הקדים את סינודות הרבנים הדיפורמיים בעשרות שנים בשאיפתו לאירופיזציה של היהודים בסידרי-התפילה. ההאשמה שמאשימים אותו החוגים האורתודוכסיים שביקש חורין להתקרב לנצרות אין לה על מה שתסמוך; הוא דרש להתאים את דת ישראל לזמנים המודרניים ולא דווקא למינהגי הדת הנוצרית.

בהמשך חזר חורין על דרישותיו לתיקונים בנוסח התפילה ובמינהגי בית-הכנסת, הנתונים לשינוי לפי תנאי הזמן והמקום.⁶⁸ על כגון דא כבר הזהירו חז"ל: אל ישנה אדם מן המנהג. חורין מהפך את כוונת חז"ל לשימוש-שלו: «רצו בזה המנהג הנהוג בכל עיר ועיר, עלת לקרתא הלך בנימוסיה».⁶⁹ הנימוס המקובל הוא האירופי, ועל היהודים לסגל אליו את סידרי בתי-הכנסת שלהם. חורין, כקודמיו בריפורמה העברית,

Johann Salomo Semler (1725-1791) 61

אגרת אל אסף, דף כ"ב, ע"א.

62 שם, דף י"ח, ע"א.

63 שם, דף כ"ג, ע"ב-כ"ד, ע"א.

64 שם, דף כ"ג, ע"ב-כ"א, ע"א.

65 שם, דף ל"א, ע"א-ע"ב.

66 שם, דף כ"ט, ע"ב.

67 שם, דף כ"ד-כ"ט.

[יג] מלחמת הרב אהרון חורין בעד ריפורמה דתית ביהדות עה

קורא לכנס אסיפת רבנים „לתקן דבר לקדושת שמו ית' ולעבודה שבלב, תתנו לב לסדר ערך נאה וסדר מתוקן לעבודה הזאת, אשר עד עתה נרפים אתם נרפים מעשות אותה כמשפטה וכדתה“.⁷⁰

אסיפת רבנים כזאת הציג חורין לממשלת באדן לשם תיקונים בדת ישראל; הצעתו באה בחלק הגרמני של אגרת אל א.ס.פ.⁷¹ אומנם רשאת הממשלה עצמה לבטל מינהגים אם יקבעו חכמים יהודים כי מינהגים אלה אינם הולמים את הזמן החדש, אולם כדי לתקן את הדת מיסודה יש לכנס סנהדרין, שתבריה יהיו יהודים משכילים. בידי הסנהדרין לבטל רק את המיצוות השימיעיות, שהן מיצוות דתיות והוראות מדיניות, חוקים מקומיים – מיצוות התלויות בארץ, חוקי אישות וכו', היינו, את כל המיצוות המעשיות של ההלכה היהודית. הסנהדרין לא תוכל לבטל את המיצוות השיכליות, הכוללות את מושגי היסוד הדתיים וכללי האמונה, שהן אמיתות ניצחיות ואינן ניתנות לשינוי כל עיקר.⁷² חורין קובע, כי דינא דמלכותא דינא, פירושו, שיש למלכות סמכות אלוהית לגבי כל דת וכל מקום, בתנאי שאין מגמתה להפריע את היהודים במילוי דתם, כי אם מטרת השינויים הן לטובת היהודים.⁷³ חלוקת המיצוות אינה חדשה בסיפרות העברית הריפורמית; כאן ניכר הדאיזם בלבדו המקורי – אפשרות של ביטול כל המיצוות האלוהיות והעמדת הדת על החוקים האוניברסאליים של הדת הטיבעית.

יוצא דופן ביצירתו של חורין הוא הספר א.ב.ק. סופר, שיצא לאור בשנת 1828, אך נכתב ב-1811, ועניינו „החלוקה בסדר הנחת הפרשיות בבתי התפלין“.⁷⁴ אך גם בדיון ההילכתי אין חורין יכול להפוך עורו, והוא מסביר, בהצטדקות-מה, משום מה חידש רבנו תם הלכה שמיימי „מרע"ה גם בימי התנאים לא נהיתה כזאת“ – להניח שני זוגות תפלין. למעשה אומר חורין, כי רבנו תם לא עזב את הדרך הישר, כיוון שלא היה כל דרך ישר, „ומי יאמר לו: מה תעשה?“⁷⁵ בתוך כך מוצא לו חורין הזדמנות לנגח את הרבנים, כדרכו.⁷⁶ אם היה לריפורמטור זה עניין בשנת 1828, בעצם פעילותו

70 שם, דף ל"ב, ע"ב.

71 שם, עמ' 29–46. 72 שם, עמ' 29, 37.

73 שם, עמ' 39.

74 אהרן בן קלמן חארין, א.ב.ק. סופר (פראג: 1828), בשער.

75 שם, דף מ"א, ע"ב.

76 שם, שם. בהערתיאנב מתגלה, כי כבר בשנת 1811 היה מאמר אחד בשם „תורת הקנאות" בכתובים, אשר כחוב בעברי וכאשכנזי, יאבה השי' לחוקני ולחמכני בכדי שאוכל להוציא לאור

הריפורמית, לפרסם ספר זה שרובו ככולו דיון הילכתי שגנתי, יש להניח, כי עדיין היה שרוי ראשו ורובו בדל"ת אמות של הלכה, אשר היותה את כל עולמו. חורין ממשיך במילחמת הריפורמה שלו בסיפרו ציר נאמן אשר הופיע בשנת 1831. כמו באגרת אל אסף, החלק העברי הוא מתוך למדאי, ואילו בחלק הגרמני באה הריפורמה הממשית. בחלק העברי חורין מתפלמס עם יש"ר מגוריציאה וקובע, כי הרשות לתקן מסורה אך ורק בידי מורי התורה שבכל דור.⁷⁷ תיקוניהם יהיו "לחזק הדת ולתקן העולם ולפי צורך הזמן והמקום".⁷⁸ בתוך החזרות הרבות על דעות שכבר הביען בספריו הקודמים בולט חידוש אחד: בהשפעת דעות ההשכלה האירופית ובאמצעות לימוד מפולפל מסיק חורין, כי "אחת מעקרי הכוונות בנתינת התורה, הוא לנפות כל ברואי עולם". הוא לומד זאת ממה שנאמר: "לא נתנו המצוות לישראל אלא לצרף בהם את הבריות... והנה כל מי שעניו בראשו לחוות ולבחון מה שלפניו, הלא יודה בהכרח שאחר שפתח רב ע"ה בישראל וחתם בבריות... שקוץ למה שאמרנו, שלא לנפות את עם... ישראל לבדו נתנו המצוות לפניו כי אם לצרף את כל הבריות שילמדו ממנום [!]. ליראה את ה'".⁷⁹ ואכן, אומר חורין, "בדורות האחרונים [!] נתפשטה אמונת האחדות ועקרים נאמנים בין העמים אשר קבלו תורת ודת הנוצרים, ואחריה דת המאחאמאדאנית אשר שתיקן הודו וקיימו וקבלו דת תורת משה ליסוד אמונתן".⁸⁰ כאן מצאו רעיונות אחוות-הדתות של הדאיום את ביטויים העברי בכתביו של חורין.

החידוש הגדול של חורין בא בחלק הגרמני של סיפרו, שהוא נועז ביותר: במיסגרת האירופיזאציה של הדת היהודית יש להעביר את השבת ליום הראשון. הצעה זו באה לראשונה בסיפרות הריפורמה היהודית מפיו של הרב חורין. חורין שם את השאלה אם מותר לפי הדת היהודית לשמור את השבת ביום המנוחה האזרחי,

עולם, שם, דף מ"ה, ע"ב). שבו הוא מתאר את העובדה בדת: על הימים האלה נאמר: וימים רבים לישראל – ללא אלהי אמת – ללא כהן מורה – וללא תורה, איש הישר בעיניו יעשה' רבים מעטי הארץ מתיהרים [!] למשוך אחריו, אוסרים ידינו רמה'.

77 ציר נאמן, אנהאנג צום טרייען באטהען אן תלמודישפילאזאפיש געבילדעטע איזראעליטען (פראג: 1831), עמ' 19, 23.

78 שם, עמ' 45.

79 שם, עמ' 31–32. חורין אינו מבין את הסינון התלמודי, לא... אלא; ישראל והבריות חד

המה באימרה זו.

80 שם, עמ' 31.

בפי אחד „יעקב בן תוגה“⁸⁰ תשובתו המפולפלת הגדושה בראציונאליזאציה של ההלכה היא חיובית. הוא קובע, כי השבת אינה היום השביעי בו שבת האל; אין להוכיח את זמן סיום הבריאה באופן מדעי; לגבי האלוהים אין קיים המושג זמן כפי שאנו מכירים מושג זה, וממילא אין כל ישראל שומרים על השבת בעת ובעונה אחת מפני ההבדלים בשעות.⁸¹ יחד עם זאת מכיר חורין, שהשבת מסמלת את אחדותה של האומה, והעברתה לימים שונים – בארצות הנוצריות ליום א', ובארצות המוסלמיות ליום ו' – תביא לעקירת אחדות זו. אולם בידי הסנהדרין, למרות זאת, לתקן תקנה זו.⁸² כה חזקה הייתה הכרתו, שבידי הסנהדרין – רעיון טיפוחיו – לשנות כפי רצונה מן המיצוות השימעיות, שהיה נכון לוותר גם על סמל האחדות של עם ישראל. אולם מתבולל לא היה חורין; בחלק היהודי-גרמני של ציר נאמן הוא מדגיש, כי חוקי הטהרה ועבודת בית-המיקדש לא בוטלו אלא באופן זמני, ובוודאי שכאשר תחזור עטרה ליושנה, ואלוהים יחזיר לישראל את ארצו, ויעשה ממנו אומה מאושרת ובת-חורין, יחזרו חוקים אלה כקיום של קבע על-פי התורה.⁸³

בסיפרו ילד זקונים, שיצא לאור ב-1839, כבר מופיע חידוש-של-ריפורמה בעברית, שלא לפי שיטתו לפרסם את הריפורמה הַבּוֹטָה בחלק הגרמני של ספריו. בתשובה לשאלה „אם יש מקום להתיר ההליכה בשבת בעגלה החדשה אשר מקרוב נתגלה התחבולה להוליכה ע"י קיטור ואד?" הוא עונה – כר' שאול ברלין בזמנו ובמקומו לענין עגלה סתם – בחיוב. „עיינתי על הדבר הזה“, כותב ר' אהרון חורין, „ולפי ראות עיני במקור ההלכה הזאת בתלמוד וגדולי הפוסקים יש להתיר ההליכה בעגלה הזאת בשבת“. אחד המקורות ההלכיים הוא הרמ"א, שפסק, כי כל הליכה לסחורה להרוויח אינה דבר הרשות והוא בגדר מצוה, כפרט בזמנו, שקשים מזונותיו של אדם ישר הולך בתמים.⁸⁴ בין יתר דבריו מביע חורין סברתו-של-ריפורמטור, שמה שְנָאמר הלכה למשה מסיני על דברים שאינם מסיני בא בתוקף הנְשׁוֹת שמסד משה רבנו לדורות הבאים „להחזיק גפּי ועַקְרֵי האמונה והדת ולקיים

⁸⁰ תוגה בהיפוך אותיות: הגות; הרוצה חורין לרסן, ש.השואל' ארם הושב הוא?

⁸¹ שם, בחלק הגרמני, עמ' 8-14, 24-25. בעייה זו העסיקה, כידוע, את ר' יהודה הלוי בה כוורי (פאטר שני, סעיף כ'). מעניין במיוחד להבנת ההשפעה של הדאזים על סיפורת התיקונים העברית – השימוש של חורין בטיעון „מדעי“ לצורך ריפורמה דתית.

⁸² שם, עמ' 17-19.

⁸³ שם, בחלק היהודי-גרמני, עמ' 16-17.

⁸⁴ אהרון חורין, ילד זקונים (וינה: 1839), דף נ', ע"ב.

ותקנן [ותקנת] העולם, לעקור דבר מן התורה (בין בשב ואל תעשה ובין בקום ועשה) להוראת שעה".⁸⁵

ספריו של חורין נתקבלו בחיוב על-ידי הנוטים לריפורמה, אך האורתודוכסים יצאו נגדם ונגד מחברם בכתבים משלהם. מהם יש להזכיר את שני הספרים שנכתבו נגד אגרת אל אסף. הראשון הוא מפיבשת בן יהונתן, שמחברו, יהונתן הלוי אלטאר, מתפלמס עם חורין בעיקר על ההתר של תפילה בגילוי-ראש. המחבר קובל על שחורין "חופש בחורין ובסקין למצוא דעת גדולי עמינו בהיתר גילוי הראש", והוא מעוות את ההלכה.⁸⁶ לעניין "טענתו" של ר' אהרון חורין, שאי אפשר להניח התפילין כדת וכדין אלא בהסרת המיגבעת בשעת התפילה, טוען אלטאר, כי בפולניה ראה שנהגים להסיר המיגבעת ולחבוש "כובע קטנה מקפת דק את הקדקד" והמינהג הזה נמשך ביתר הארצות.⁸⁷ בסיכומו של דבר מגיע האורתודוכס לכלל מסקנה, שחורין אינו מבין דיברי תורה ונביאים והתלמוד, המידרשים והפוסקים הראשונים והאחרונים, שמטרתם הייתה "לעזק כרם בית ישראל... עשו סייגים וגדרים לבלי יפרוץ בעם ה'", וכי חורין הוא בין השועלים הקטנים המחבלים כרמינו, "להשיתו בתה, ברצותם להרוס גדרו, למען יעלה בו שמיר ושית".⁸⁸

צבי הירש אופנהיים, בעיני הדעת, תוקף את חורין על החלק הגרמני של אגרת אל אסף. לאחר שביטל את כל דבריו של חורין, זועק המחבר: "ומעתה הִראו כזאת הַשמעו כזה להנתן דת ודת בהשתנות זמן ומקום ואם כי ביד שבט מושל יתמך הדתו לא, לא, כי לעולם לא תתמך האמונה בידי אנוש, ולא יאסרו עשתנות לבב האדם בזיקים, כי אם ידאת ד' הוא תאסרם במותירות [!] האהבה אהבת ד', ולהיות באמנה אָתו".⁸⁹

פעולת הריפורמה של חורין היא מן הקיצוניות ביותר בסיפורת העברית, וכוחה היה רב כיוון שדנה בתיקונים מעשיים יותר מבתיקונים תיאורטיים. בדרך חייו הארוכה חולף חורין על-פני התפרצות הגעש הראשונה של דרישות הריפורמה – פולמוס ההיכל הראשון ב-1818 – ומשתתף בה באופן פעיל; בפולמוס זה הוצתה

⁸⁵ שם, דף י"ג, ע"ב [בטעות מורפס שם י' כמיספר העמוד].

⁸⁶ יהונתן הלוי אלטאר, מפיבשת בן יהונתן (פראג: 1826), דף כ"ד, ע"א.

⁸⁷ שם, דף ל"א, ע"א.

⁸⁸ שם, דף כ"ז, ע"א.

⁸⁹ צבי הירש אופנהיים, עיני הדעת (אפען: 1829), עמ' מ'.

לזמן מועט שלהבת היצירה העברית הריפורמית בגרמניה, ושבה ודעכה עם שדעכה הסיפרות העברית בגרמניה באותה עת, וקיבלה את מקור חיותה בגאליציה. בשנות העשרים קושר ר' אהרון חורין קשר עם צורכי בכורי העתים בווינה, והוא גם משתתף בכתב-העת במאמר "הלל" על אהבת הבריות ויסודות הדת, שנדפס בשנת תקפ"ד. בשנות ה-40 היה חורין עֵד לפולמוס ההיכל השני בהאמבורג, ובשנת פטירתו, 1844, נתכנסה סיגודת הרבנים המחדשים ליתן חותם רישמי לריפורמה שמיסודו. כי חורין היה החוליה המקשרת בין ראשיתה של הריפורמה המעשית ביהדות גרמניה, שנצטמצמה ברובה – להוציא את תיקוני הקונסיסטוריום בווסטפאליה שהחזיקו מעמד פרק זמן קצר בלבד – בתיקן סידרי בית-הכנסת וסידרי התפילה, ובין ההתפתחות המאוחרת יותר והעמוקה יותר של הריפורמה בכל שיטתי הדת היהודית.⁹⁰

⁹⁰ חורין נפטר ב־24 באוגוסט 1844 (לפי Löw, בכתביו, חלק ב', עמ' 371; פאהן, פרקי השכלה, עמ' 196); סיגודת הרבנים בבראנשוויק נתכנסה ב־12–19 באותה שנה (D. Philipson, *The Reform Movement in Judaism* [New York, 1931], p. 143). בשנת 1842 היה חורין הישיש בין הרבנים שהגו בכתב על הרפסת סידור-התפילה החדש בעדה, ההיכל' בהאמבורג – אשר עמד במרכז פולמוס ההיכל השני (W. Gunther Plaut, *The Rise of Reform Judaism* [New York, 1963], pp. 39–40).